

סוגיה ה ירידת ערך הכתובה

הצגת הנושא

בסוגיה הקודמת עסקנו בהיבטים שונים של יחסי הממון שבין הבעל לאשה. חלק עיקרי מחובות הבעל כלפי האשה, ומזכויותיה הממוניות של האשה, מעוגן במסמך ה'כתובה', הנעשה בקנין ובחתימת עדים עובר לנישואין. חכמים ראו בכתובה מכשיר חשוב ביותר להגנת האשה וזכויותיה, ואמרו: "אסור לאדם שישהה את אשתו אפילו שעה אחת בלא כתובה".

בימינו חל פיחות משמעותי מאד במעמדה של הכתובה, ורבים, גם בקרב שומרי תורה ומצוות, סבורים שאין היא אלא ענין טקסי, נטול ערך מעשי, שכן על פי ההלכה חובות הבעל והאשה במשך תקופת הנישואין תקפים גם בלא מסמך כתוב, ואילו במקרה של סיום הנישואין – בלאו הכי בימינו פונים לתיווך של עורכי דין שיפשרו בין האיש והאשה במקרה של גירושין (הואיל ואחרי חרם דרבננו גרשום אין אפשרות להתגרש בלא הסכמת שני הצדדים), או לצוואות ולחוקי המדינה במקרה של אלמנות.

זהו מצב לא תקין מבחינה הלכתית, ויש בו משום זלזול בתקנת חכמים. אחת הסיבות לזילות היחס אל הכתובה היא העובדה שהסכומים הנרשמים בכתובה כהתחייבות הבעל למקרה של סיום הנישואין, נקובים בשמות שאינם נוהגים בזמננו, ואינם מובנים כלל לחתן ולכלה, ואף לא לרב המסדר את החופה. גם אם כותבים בסופו של דבר את סך כל ההתחייבות במטבע המדינה, כפי שבדרך כלל נהוג כיום – כעבור שנים יש שהסכום הזה מאבד לגמרי את ערכו, בגלל האינפלציה במשק (עליית מדד יוקר המחיה) או בגלל פעולות ממשלתיות של פיחות המטבע, ונמצא שהסכום הנקוב בכתובה אינו עונה על מטרת הכתובה, שהיא להקשות על גירושין, ולהוות סעד כלכלי מסוים לאשה הנותרת לבדה.

כך סח אחד מבכירי הדיינים: "דע, מה שאין אנחנו מתערבים לבני זוג ומזכירים

לבעל את חובת תשלום הכתובה שלו, אלא אומרים להם שיסתדרו אצל עורך דין, ואנחנו מתעלמים מזה שעל ידי כך חשיבות הכתובה יורדת אצל ההמוץ... הוא מטעם הנ"ל, שכיון שלא נוכל להגבות צמוד ממילא תזדלזל הכתובה (והתורה) יותר במה שהוא כותב לה כל כך הרבה בשעת הנישואין, ועכשיו על פי הדיינים אומרים לו לשלם רק פרוטות נחושת קלות, לעג לרש, ואיפה הגנת האשה?¹.

בסוגיה שלפנינו ברצוננו להציע פתרון לבעיית ערך הכתובה, ולהחזיר בענין זה עטרה ליושנה.

הדיון ההלכתי

א. כתובה דאורייתא או דרבנן?

למדנו בגמ' (כתובות י.): "איתמר אמר רב נחמן אמר שמואל משום ר' שמעון בן אלעזר חכמים תיקנו להם לבנות ישראל לכתולה מאתים ולא למנה מנה". ובהמשך מובאת ברייתא: "הואיל ותקנת חכמים הוא, לא תגבה אלא מן הזיבורית, רבן שמעון בן גמליאל אומר כתובת אשה מן התורה". המקור לדעת רשב"ג מובא בברייתא אחרת: "כסף ישקול כמוהר הבתולות (שמות כב, טז), שיהא זה כמוהר הבתולות ומוהר הבתולות כזה", והגמ' אומרת שכתובת אלמנה היא מדרבנן גם לדעת רשב"ג. מוהר הבתולות המפורש בתורה (דברים כב, טז) הוא חמישים שקל כסף (ע' רש"י בכתובות שם). שקל של תורה, הנקרא בלשון חכמים סלע, הוא ארבעה זוזים, הנקראים גם דינרים, ומכאן שכתובת בתולה היא מאתים זוז.

השקל והדינר של תורה עשויים מכסף צרוף, והם מכונים בלשון חכמים 'כסף צורי' (על שם העיר צור שנהגו בה מטבעות מכסף טהור). בזמן חז"ל היו מטבעות של סלע וזוז שרק שמינית ממשקלן היה מכסף והשאר מנחושת, והם נקראו 'כסף מדינה'. למדנו בקידושין יא: "אמר רב יהודה אמר רב אסי כל כסף קצוב האמור בתורה כסף צורי, ושל דבריהם כסף מדינה". יוצא לכאורה שלדעה

1. קובץ 'אורייתא', י"ח, עמ' רצ"ג.

שחייב הכתובה הוא מדאורייתא, שיעורה הוא מאתים זוז כסף צרוף, ולדעה שחייב הכתובה הוא מדרבנן שיעורה הוא מאתים זוז של מדינה, דהיינו שמינית מזה.

הראשונים נחלקו מה ההלכה במחלוקת התנאים האם כתובה דאורייתא או דרבנן. התוס' בכתובות (ד"ה אמר) מביאים את דעת ר"ת, ריב"ם ור"י לפיה הלכה כרשב"ג שכתובה דאורייתא, ושזוהי הסיבה שנהגו באשכנז ובצרפת לכתוב בכתובת בתולה: "כסף זווי מאתן דחזו ליכי מדאורייתא". לשיטה זו ברור שמאתים של בתולה הם בכסף צורי. לעומת זאת הרי"ף (בסוף כתובות) והרמב"ם (הל' אישות י, ז) פסקו שכתובה דרבנן, והרמב"ם כתב בפירוש שמאתים זוז של בתולה הם בכסף מדינה, שהם כ"ה זוז צורי, ובנוסף הכתובה שהביא (בהל' יבום ד, לג) הלשון היא: "דחזו ליכי", בלי "מדאורייתא". והרא"ש (סי' י"ט) כתב שכן היא דעת כל הגאונים, שכתובה דרבנן ומאתים זוז הם בכסף מדינה. וכך מפורש בתשובות רב שרירא גאון שהגיעו לידינו (תשובות ופירושי רב שרירא גאון, מהד' רנ"ד רבינוביץ, אה"ע סי' יב-יג), ורב שרירא כותב שהנוסף "מדאורייתא" הוא מנהג בני ארץ ישראל על פי גירסת התלמוד הירושלמי במחלוקת רשב"ג וחכמים, אבל לפי הבבלי, שרשב"ג הוא הסובר כתובה דאורייתא, הלכה כחכמים שכתובה היא מדרבנן, ואין לכתוב "דחזו ליכי מדאורייתא" אלא "דחזו ליכי" סתם. אולם הרא"ש מביא דעה שגם למ"ד כתובה דרבנן, בכל זאת תיקנו שתהיה בכסף צורי, כדי שלא תהא קלה בעיניו להוציאה², והיא דעת ר"י בתוס' כתובות סז. ד"ה אמר ובתוס' ב"ק לו: ד"ה ושל. וכתב הרא"ש שלפי זה מובן הנוסף "דחזו ליכי מדאורייתא" גם למ"ד כתובה דרבנן, והכוונה שהזוזים הם זוזים דאורייתא. ושיטה הפוכה מזו יש לרמב"ן בחידושי לכתובות קי:, שגם למ"ד כתובה דאורייתא אין סכומה קצוב מן התורה, וחכמים קבעו סכום של מאתים זוז במטבע מדינה, ע"ש.

ובאשר לכתובת אלמנה – התוס' בכתובות ובב"ק הנ"ל כתבו שאף היא, שלדברי הכל היא מדרבנן, בכסף צורי תיקונה, והביאו ראיה מהגמ' בכתובות יב: שהיא באותה מטבע כמו של בתולה, ע"ש. וכך משמע מלשון המש' (כתובות י:): "בתולה כתובתה מאתים ואלמנה מנה", ובירוש' (פ"א ה"ב) מפורש: "אמר ר' חנינא דיה לאלמנה שתטול מחצית בתולה".

2. לשון הגמ' ביבמות פט. ועוד.

הרא"ש הביא גם את דעת ר"ת, ולא הכריע בפירוש בשאלה אם כתובה דאורייתא או דרבנן (גם בסוף המסכת העתיק את פסק הרי"ף והזכיר את דעת ר"ת). אבל הטור (אה"ע סי' ס"ו), שכתב את דעת ר"ת שכתובת בתולה מן התורה ומשערים אותה בכסף צורי, ואת דעת הגאונים והרמב"ם שכתובה דרבנן ומשערים אותה בכסף מדינה, סיים: "ואדוני אבי הרא"ש ז"ל כתב ודאי כתובה דרבנן, אלא שתיקנו חכמים נ' סלעים של צורי כדי שלא תהא קלה בעיניו להוציאה". ולפנינו בפסקי הרא"ש אין לשון "ודאי".

וכתב ה'בית יוסף', שהואיל והרי"ף והרמב"ם והגאונים סוברים שכתובה דרבנן ומשערים אותה בכסף מדינה – כך קיי"ל להלכה, ורק אם כתבו בכתובה בפירוש "זוזי מאתן מכסף צרוף" הרי זה מחייב לשלם בכסף צורי (כי הבעל יכול להתחייב בתוספת כתובה). ואם כתבו בכתובה "כסף מאתן דחזו ליכי מדאורייתא" מסתפק ה"ב", כי לסברת הרא"ש הרי זה כסף צורי, אבל הרמב"ן והר"ן בסוף כתובות, שפסקו כרי"ף שכתובה דרבנן, כתבו שהכותב "דחזו ליכי מדאורייתא" טעות היא, ואינה גובה מכח שטר הכתובה כלום, אלא גובה מאתים בכסף מדינה מכח תקנת חכמים. ומסיק ה"ב"י למעשה שתגבה רק כסף מדינה, מדין המוציא מחבירו עליו הראיה. והרמ"א ב'דרכי משה' הביא גם את דעות פוסקי אשכנז שקבעו שהמאתים והמנה הם בכסף צורי.

לשון השולחן ערוך (סו, ו): "כמה שיעור הכתובה, לכתולה מאתים ולא למנה מנה, ושל זו וזו כסף מדינה". והרמ"א כתב: "וכל זה לדעת קצת הפוסקים שסבירא להו שכתובת בתולה אינה רק זוזי דרבנן, שמאתים של בתולה עולין ששה סלעים ורביע (פי': של כסף צרוף, שהם כ"ה זוז צורי, שמינית ממאתים זוז צורי)... אבל לדעת יש פוסקים מאתים של בתולה ומנה של אלמנה משערים בזוזי דאורייתא והוא שמונה פעמים יותר, וכתבו דלכן נהגו לכתוב בכתובה דחזו ליכי מדאורייתא, ויש אומרים דכותבין דחזו ליכי סתמא, והמנהג לכתוב לכתולה דחזי ליכי מדאורייתא אבל לא לאלמנה".

מחד, מהלשון "דלכן נהגו לכתוב בכתובה דחזו ליכי מדאורייתא" משמע שכוונתו לדברי הרא"ש בשם יש מפרשים, שכתובה היא דרבנן אבל תיקנוה בזוזי דאורייתא, כי לשיטת ר"ת כותבים דחזו ליכי מדאורייתא מפני שהכתובה עצמה מדאורייתא (ובס' 'נחלת שבעה' סי' י"ב אות ל"ב) כתב שהציון בדברי הרמ"א "ר"ת כתובות י." מוטעה, וצ"ל: "רא"ש"). אך מאידך, המנהג לכתוב רק לכתולה "דחזו ליכי מדאורייתא" מורה לכאורה כשיטת ר"ת, כי אם רק הזוזים הם זוזים

דאורייתא הלא הרמ"א כתב שגם אלמנה גובה את המנה בכסף צורי (וכ"כ ה'דרישה' ס"ק י"ד. ומה שכתב הב"ש ס"ק י"ד שחז"ל לא תיקנו זאת – כבר הפנו הגר"א ורעק"א לתוס' בכתובות ובכ"ק הנ"ל שמוכח שלא כדבריו). מכל מקום, מזה שהרמ"א כתב שהמנהג הוא לכתוב לבתולה "דחזו ליכי מדאורייתא" יוצא שהמנהג האשכנזי הוא שסכום הכתובה הוא בכסף צורי.

ב. שיעור הכתובה לפי משקל כסף

באשר לערך הממשי של הכסף הצורי, שעל פיו צריך לקבוע את סכום הכתובה בדורות שבהם המטבעות של חז"ל כבר אינן קיימות – הראשונים כתבו שהדינר הצורי הוא כסף נקי במשקל של תשעים וששה גרגרי שעורה. מקור חשבון זה הוא במסורת מהגאונים ששווייה של הפרוטה הוא כשווי כסף נקי במשקל של חצי גרגר שעורה, ובגמ' בקידושין יב. מבואר שבדינר צורי יש קצ"ב פרוטות, הרי שהדינר הוא כסף במשקל צ"ו גרגרי שעורה. לשון הרשב"א בשבועות לח: "ופירשו הגאונים ז"ל כי הפרוטה משקל חצי חבה (=גרגר בערבית), כלומר משקל חצי שעורה³, נמצאו קצ"ב פרוטות משקל תשעים ושש שעורות". וכן רבנו חננאל (שם) והרי"ף (קידושין ו.) כתבו שהפרוטה היא חצי חבה, והרא"ש (קידושין פ"א סי' י"ז) כתב שהיא "משקל חצי שעורה כסף צרוף". וכן הרמב"ם כתב בהל' אישות (י, ח): "משקל כל דינר שש ותשעים שעורות", ובהל' שקלים (א, ב): "משקל הסלע שלש מאות ארבע ושמונים שעורה בינונית".

יוצא שלשיטת השו"ע שכתובת בתולה היא כ"ה זוז צורי (שמינית ממאתים), השווי שלה הוא של משקל אלפיים וארבע מאות גרגרי שעורים כסף נקי, ולשיטת הרמ"א שהכתובה היא מאתיים זוז צורי, שוויה הוא משקל תשעה עשר אלף ומאתים גרגרי שעורים כסף. השו"ע והרמ"א כתבו את הערך לפי המטבעות הנהוגות בימיהם. השו"ע כתב: "נמצאת כתובת בתולה הם שלשים ושבעה דרהם וחצי כסף צרוף, וכתובת אלמנה מחציתם שהם שמונה עשר דרהם ושלשה

3. ברור מהלשון "משקל חצי שעורה" שאין הכוונה לחתיכת כסף בגודל של חצי גרגר שעורה, אלא לחתיכת כסף שמשקלה כמשקל חצי גרגר שעורה. אילו הכוונה היתה לגודל (=לנפח) של חצי שעורה לא היה מקום להזכיר 'משקל', אלא לומר שהפרוטה היא כחצי שעורה כסף. ואף כי לשון ר"ח והרי"ף דלקמן יכולה להתפרש כשיעור גודל, לשון הרא"ש והרמב"ם היא כרשב"א, הרי שכך הם הבינו את מסורת קודמיהם.

רביעים כסף צרוף". והרמ"א כתב: "כתובת בתולה עשרה זהובים ואלמנה חמישה זהובים, אבל לדעת יש פוסקים מאתים של בתולה ומנה של אלמנה משערים בזווי דאורייתא והוא שמונה פעמים יותר", כלומר: לכתולה שמונים זהובים ולא למנה ארבעים.

בימינו אין לא דרהם ולא זהוב, ולכן צריך לחזור ולחשב. וכתבו ר' חיים נאה בס' 'שיעורי תורה' (סי' ג' אות מ"ב הערה צ"ו), וה'חזון איש' (אה"ע סי' ס"ו אות כ"א), שעל פי הניסיון עשרים גרגרי שעורה בינוניים שוקלים גרם אחד, ונמצא שכתובה לשיטת השו"ע ערכה מאה ועשרים גרם כסף, ולשיטת הרמ"א תשע מאות וששים גרם כסף. מחירו של גרם כסף בימינו נע בין חצי דולר לדולר אחד, כך לשיטת השו"ע סכום הכתובה אינו עולה על מאה ועשרים דולר (כארבע מאות וחמישים שקל כיום), ולשיטת הרמ"א אינו עולה על תשע מאות וששים דולר (כשלושת אלפים ושש מאות שקל).

דא עקא, שבמש' כתובות סד: שנינו שהמשרה את אשתו על ידי שלישי נותן לה חמישים זוז לשנה עבור בגדי חורף חדשים, ובגמ' שם (סה:): מפורש שמדובר בזווי מדינה, כלומר ברבע מסכום כתובה לשיטת השו"ע (שהוא מאתיים זוזי מדינה), דהיינו בסכום של כמאה וחמישה עשר שקל שלנו, ואין זה סביר כלל שסכום כזה מספיק כיום לקניית בגדי חורף.

יתר על כן, במשנה פאה (ח, ח-ט) שנינו שמי שיש לו מאתיים זוז, או מי שיש לו חמישים זוז ונושא ונותן בהם, אינו רשאי ליטול לקט שכחה ופאה ומעשר עני, כי אינו נחשב לעני. וכתב הר"ש שם אודות מאתיים זוז: "שיערו חכמים שזהו שיעור הוצאתו במזונות ובמלבושיו לשנה", ובהמשך הוא מחשב את ההוצאות לשנה על פי המשנה בכתובות הנ"ל, ומגיע למסקנה שמאתים זוז מדינה מספיקים למזון וכסות לשנה לשני אנשים (וכתב שאולי זה לו ולאשתו, והתקשה בדבר, ע"ש). והנה בימינו אין ספק שסכום של ארבע מאות וחמישים שקל שלנו אינו מספיק לצרכים המינימליים של כסות ומזונות אפילו של אדם אחד לשנה. ובטור יו"ד סי' רנ"ג כתב בענין חמישים זוז שנושא ונותן בהם: "ואפשר כי בימיהם היתה ההוצאה מעוטה ואפשר להתפרנס ברווח של חמישים זוז, אבל האידנא אי אפשר, והכל לפי המקום והשעה".

לא זו אף זו: ביבמות פט. למדנו: "מאי טעמא תקינו לה רבנן כתובה, כדי שלא

תהא קלה בעיניו להוציאה"⁴, ולשיטה שכתובה היא בכסף מדינה, ארבע מאות וחמישים שקל בימינו זהו סכום פעוט שאינו עונה כלל על הדרישה שלא תהא קלה בעיניו להוציאה. יוצא אפוא שחל פירות משמעותי בערך הכסף מאז ימי הז"ל ועד היום, וקביעת ערך הכתובה לפי מחירה של מתכת הכסף כיום אינה הולמת את מטרת הכתובה. וכך כתב בשו"ת 'איגרות משה' (אה"ע ח"ד סי' צ"א [תש"מ]), שעם ירידת ערך הכסף, סכום הכתובה שהיה נהוג בעבר "אפילו איש אחד לא יוכל לזון מסך כזה אלא רק זמן מועט, שלכן אף אחד עני שבעניים לא ימנע לגרש" בגלל סכום כזה.

ובאמת כבר בימי רבותינו הראשונים הוזל מאד ערך הכסף, ובתוס' כתובות נד: (ד"ה אף) כתבו שנהגו שהחתן מתחייב לכלה בכתובה סך של "מאה ליטרין", וכן בס' 'נחלת שבעה' (סי' י"ב) הביא את נוסח הכתובה שנהג באשכנז בזמנו, וכך כתוב בו: "סך הכל מאה ליטרין דכסף", ובנוסח פולין כתוב: "סך הכל מאתים זקוקים כסף צרוף" (ובתשובת מהר"ם מרוטנבורג המובאת ב'תשובות מיימוניות' אישות סי' י"ג אכן מפורש שליטרא הם שני זקוקים), וזהו סכום גדול בהרבה מהסכום שחושב לעיל לפי משקל הכסף שבמאתים זוז, כדלקמן, וכתב ה'איגרות משה' שתיקנו כן מפני שהסכום המקורי של כתובה "לא היה נחשב לכלום למעט הגירושין". אולם כדי לבאר את המנהג הזה של ארצות אשכנז יש להקדים דברים אחרים.

ג. עיקר כתובה, תוספת ונדוניא

שנינו (כתובות נד:): "אף על פי שאמרו בתולה גובה מאתים ואלמנה מנה, אם רצה להוסיף אפילו מאה מנה יוסיף". ובגמ': "פשיטא, מהו דתימא קיצותא עברו רבנן שלא לבייש את מי שאין לו, קמ"ל". וכתב הרמב"ן שם בשם הגאונים, שכוונת המש' שגם אם כלל את התוספת עם העיקר וכתב למשל: "ויהיבנא ליכי אלפא זוזי מוהר בתולייכי" – גם זה כשורה, כי אחרת ה"מהו דתימא" וכו' אינו מובן, וכי אסור לאדם לתת סתם מתנה לאשתו, אלא לומר לך שגם אם כללו עם העיקר אין חוששים לביוש מי שאין לו. ועוד שנינו (יב.): "בית דין של כהנים היו גובין לכתולה ארבע מאות זוז ולא

4. התוס' שם ובכתובות י. כתבו, לשיטתם שכתובת בתולה דאורייתא, שהכוונה לכתובת אלמנה.

מיחו בידם חכמים". ובגמ': "אמר רב יהודה אמר שמואל לא בי"ד של כהנים בלבד אמרו, אלא אפילו משפחות המיוחסות בישראל אם רצו לעשות כדרך שהכהנים עושין, עושין". וכתבו התוס': "אע"פ שלא כתב בלשון תוספת, אלא ארבע מאות דחזו ליכי, וקא ס"ד דלא תגבה, דלא חזו, ובלשון תוספת לא כתב, קמ"ל דמנהג טוב מאד הוא וראוי להיות בכהונה ובמשפחות המיוחסות ושייך בהו למימר דחזו ליכי, ואפילו לא כתב לה כתובה גובה ארבע מאות בתנאי בי"ד כמו בכנות ישראל מאתים, דתקנה גמורה היא". וכתב הטור (סי' ס"ו): "ואם יש משפחות שנוהגין לכתוב בכתובתן יותר משיעור חכמים, אין למחות בידם. ולא עוד, אלא אפילו אחד מבני המשפחה ההיא שלא כתב כתובה לאשתו, מגבינן לה בתנאי בי"ד לפי מה שרגילין לכתוב". והב"י הביא את דברי התוס' הנ"ל. ובשו"ע (סו, י) העתיק להלכה את לשון הטור.

כתב הרמב"ם (הל' אישות י, ז): "וצריך לכתוב כתובה קודם כניסה לחופה... וכמה הוא כותב לה, אם היתה בתולה אין כותבין לה פחות ממאתים דינרים, ואם בעולה אין כותבין לה פחות ממאה דינרים, וזה הוא הנקרא עיקר כתובה. ואם רצה להוסיף לה אפילו כיכר זהב, מוסיף. ודין התוספת ודין העיקר אחד הוא לרוב הדברים, לפיכך כל מקום שנאמר בו כתובה סתם, הוא העיקר והתוספת כאחד".

ועוד כתב (שם טז, א-ב): "הנכסים שמכנסת אשה לבעלה, בין קרקע בין מיטלטלין בין עבדים, אע"פ שהן נכתבין בשטר כתובה, אינן נקראין כתובה אלא נדוניה שמם. ואם קיבל הבעל אחריות הנדוניה עליו ונעשית ברשותו, אם פחתה פחתה לו ואם הותירה הותירה לו, הרי זו נקראת נכסי צאן ברזל, ואם לא קיבל אחריות הנדוניה עליו, אלא הרי היא ברשות האשה, אם פחתה פחתה לה ואם הותירה הותירה לה, הרי זו נקראת נכסי מלוג. וכן כל נכסים שיש לאשה שלא הכניסה אותן לבעלה ולא כתבה אותן בכתובה אלא נשארו לה לעצמה, או נפלו לה בירושה אחר שנתארסה או ניתנו לה במתנה, הכל נקראין נכסי מלוג, שכולן ברשותה הן. ואין נקרא כתובה אלא עיקר כתובה שהוא מאה או מאתים עם התוספת בלבד".

הנוהג לכתוב את הנדוניה בכתובה עולה מהגמ' בכתובות מז: האומרת שתיקנו "קבורתה תחת כתובתה", ופירש רש"י: "תחת הנדוניה שהכניסה לו והיא כתובה בשטר הכתובה והוא יורש", וכן התוס' שם (ד"ה וקבורתה) ובדף נג. (ד"ה שאין)

הוכיחו ש"כתובתה" פירושה כאן הנדוניא. אולם ברור שאפשר לכתוב את מה שמכניסה האשה בשטר נפרד ולא בכתובה, או להעיד עליה עדים בעל פה. למרות שהרמב"ם כתב ששם 'נדוניא' כולל הן את נכסי צאן ברזל והן את נכסי מלוג, בפועל נהגו לכתוב בכתובה רק את נכסי צאן ברזל, כמו שרואים מנוסח הכתובה שכתב הרמב"ם בהל' ייבום (ד, לג). תחילה נזכר בה סכום עיקר הכתובה: "כסף זווי מאתן דאינון מזווי כספא עשרים וחמישה" (כשיטתו הנ"ל שהמאתים הם בכסף מדינה), ואחר כך: "ורצה והוסיף לה תוספת על עיקר כתובה עד משלם כך וכך", ועוד: "ודא נדוניא דהנעלת ליה כך וכך הכל נתקבל חתן זה ובא לידו ונעשה ברשותו וזקף הכל על עצמו במלוה ורשו". הלשון "וזקף על עצמו במלוה ורשו" משמעה שקיבלם על עצמו כנכסי צאן ברזל, שאם פחתו לו וכו'. וכך נוהגים עד היום. בנוסח של הרמב"ם לא נזכר סך הכל של שלושת הסכומים, עיקר הכתובה, התוספת והנדוניא, ואילו כיום נוהגים לנקוב בכתובה את סך הכל.

והטור (סי' ס"ו) כתב: "אם האשה מכנסת לו מעות או בגדים ומקבלן עליו וכתב אותן בכתובה דינן כשאר הכתובה ונגבית עמה, וזה נקרא נדוניא. ויש מקומות שנוהגין כשכותבין סכום הנדוניא שמכנסת לו, אם מכנסת לו מטבע היוצא בהוצאה או מיני סחורות שרגילין לסחור בהן, שמוסיפין שלישי על מה שהכניסה, כגון אם מכנסת לו אלף כותבין עליו אלף וחמש מאות, ואם מכנסת לו בגדים הנישומים, מקבלם בחומש פחות ממה ששמו אותם, לפי שרגילים להוסיף החומש בשומתן... ואם אין מנהג להוסיף בשומת הבגדים יגבה כפי מה ששמו אותם". ובב"י: "מנהג זה איתא במשנה פ' מציאת האשה". הכוונה למש' בכתובות (סו.): "פסקה להכניס לו אלף דינר הוא פוסק כנגדן חמש עשרה מנה (רש"י: לפי שמשתכר בהן), וכנגד השום הוא פוסק פחות חומש (רש"י: בגדים או כלים המשתמשין בהן והן פוחתין... ודרך הנועדים למזומטי חתן לשומם יותר משויים לכבוד הכלה... לא מיבעיא דלא מוסיף אלא שפוחת, שאם הכניסה שום של אלף דינר הוא כותב ח' מאות)". ועוד כתב הטור: "ועכשיו נוהגין לכתוב בכל הכתובות בשוה תוספת ונדוניא אפילו לא הכניסה כלום". וכתב על כך הב"י: "זה היה מנהג מקומו וכן נוהגין האשכנזים לכתוב בכתובה ארבע מאות פרחים בין לא הכניסה לו כלום בין הכניסה לו יותר, אבל אין כן מנהג מקומותינו, אלא לפי מה שמכנסת כל אחת כך כותבין לה". והרמ"א כתב ב'דרכי משה' (אות י"ב): "ובמדינות הללו מגבין לכתולה ארבע מאות פוליש". ולהלן (אות

ט"ו): "המנהג פשוט בין האשכנזים ובמדינות אלו (ר"ל: באשכנז ובפולין) שכותבין ארבע מאות לכתולה בין הכניסה או לא, ומאה לאלמנה, מיהו אם הכניסה לו נדוניה עושה לה תוספת כתובה בפני עצמה כפי מה שהותנה, ובסתם נוהגים בעירנו להוסיף לה שלישי, דהיינו אם הכניסה לו אלף כותב לה כתובה אלף ת"ק, וכן מוזכר במשנה פ' מציאת האשה". כלומר: לכל בתולה כותבים ארבע מאות, אפילו לא הכניסה כלום, אבל מי שהכניסה סכום כסף גדול, ורוצה שהוא ייכתב כנדוניה כנכסי צאן ברזל, נוהגים שכותבים אותו בתוספת שלישי. ואת ענין הפחתת חומש מבגדים וכלים לא הזכיר, כי לא נהגו בזמנו לשום אותם ביותר משויים.

והרמב"ם כתב בענין מנהגי שווי הנדוניה (הל' אישות כג, יא): "מנהגות רבות יש בנדוניה, יש מקומות שנהגו שיכתבו בכתובה הנדוניה ביתר על דמיה בשלישי... ויש מקומות שנהגו לכתוב פחות... ויש מקומות שנהגו לכתוב שוה בשוה... ויש מקומות שיכניס האיש שום משלו לאשה יצטרף לנדונייתה".

ד. המנהג לגבי סכום הכתובה

לשון השו"ע (סו, יא): "הנושא אשה סתם כותב לפי המנהג, וכן היא שפסקה להכניס נותנת כפי מנהג המדינה, וכשבאה לגבות כתובתה מגבין לה מה שבכתובתה לפי מנהג המדינה, ובכל אלו הדברים וכיוצא בהן מנהג המדינה הוא עיקר ועל פיו דנין, והוא שיהיה אותו המנהג פשוט בכל המדינה". והרמ"א כתב: "ומה שהאשה מכנסת לבעלה הן מעות הן בגדים ומקבלן עליו והן באחריותו נקרא נדוניה... ויש מקומות שהחתן מוסיף לה בנדונייתה וכותב יותר ממה שקיבל, והולכין בזה אחר המנהג... ויש מקומות שנוהגים לכתוב כל הכתובות בשוה אפילו לא הכניסה לו כלום, ואם ירצה מוסיף לה, ואם ירצה לפחות לה היא כותבת לו כך וכך קיבלתי על כתובתי, וכן נוהגין במדינות אלו".

בענין הסכום הכולל של הכתובה שהיה נהוג בקהילות האשכנזים, ראינו שהרמ"א כתב שהוא "ארבע מאות פוליש". גם ה'דרישה', שהיה תלמיד הרמ"א, כתב (אות י"ד) שנוהגים במקומם, דהיינו בפולין, לגבות לכתולה ארבע מאות זהובים, ובליתא – חמש מאות זהובים. והביא תחילה את מ"ש הטור והב"י שמשפחות המיוחסות יכולות לקבוע סכום יותר גבוה ממאתים וזה יחייב את כל מי שנושא אשה מהן, וכתב שהמנהג מבוסס על דין זה, דהיינו שעשינו עצמנו כולנו

כמשפחות המיוחסות, והוא מסביר שיש טעם למנהג של ארבע מאות זהובים דוקא, וזהו: "משום שבכל הכתובות כותבין ג' דברים, האחד ויהיבנא ליכי כסף זוזי מאתן דחזו ליכי מדאורייתא, והוא עיקר הכתובה, והשני ודן נדוניא דהנעלת ליה בין בכסף וכו' סך הכל מאה זקוקין, והשלישי וחתן דילן הוסיף לה כנגדן מדיליה מאה זקוקין, סך הכל מאתים זקוקין, ור"ל סך הכל היינו הנדוניא והתוספת, אבל מאתים זוזין דהוא עיקר הכתובה אינו בכלל המאתים זקוקין כסף, והא ראייה שכתר הכי מסיים וכותב וכתובתא דא ונדוניא דן ותוספתא דא הכל קיבל עליו חתן דנן וכו', וידוע שבלשוננו זקוק ר"ל מה שקורין בלשון אשכנז מרק דהיינו מ"ח גדולים⁵ פולניש, נמצא עולה שני מאות זקוקים שלש מאות ועשרים זהובים, ומאתן זוזין דעיקר כתובה הנ"ל עולה שמונים זהובים, וכ"כ רמ"א בשו"ע (כנ"ל פסקה ב)... נמצא כשתכלול הכל ביחד יהיה סך מה שנשתעבד החתן בכתובה הוא ד' מאות זהובים" (ובהמשך נתן טעם למנהג ליטא לכתוב חמש מאות זהובים לפי השתנות המטבעות בין ליטא לפולין, ע"ש).

הלשון "מאתים זקוקים" היא לפי נוסח הכתובה שנהג בפולין, והובא ב'נחלת שבעה' סי' י"ב (המחבר היה תלמיד הט"ז וחי כשני דורות אחרי ה'דרישה'), וכתוב בו: "ודין נדוניא דהנעלת ליה וכו' הכל קיבל עליו וכו' במאה זקוקים כסף צרוף וצבי וכו' והוסיף לה מן דיליה מאה זקוקים כסף צרוף אחרים כנגדן, סך הכל מאתים זקוקים כסף צרוף". ה'דרישה' כותב כאמור שמאתים הזקוקים, ששוויים הוא שלש מאות ועשרים זהובים פולניים, הם רק סכום הנדוניא והתוספת, ואינם כוללים את עיקר הכתובה, אבל הב"ח (ב'קונטרס אחרון' בסי' ס"ו) חולק, וכותב שהלשון "הכל קיבל עליו במאה זקוקין" פירושה שאת עיקר הכתובה והנדוניא ביחד קיבל עליו במאה זקוקין, והוסיף עליהם עוד מאה, כך שמאתים הזקוקין הם סך הכולל גם את מאתים הזוזין של עיקר הכתובה, ושוויים של מאתים זקוקים הוא ארבע מאות זהובים פולניים. וה'חלקת מחוקק' (ס"ק ל"א) כתב מחד כ'דרישה', שמאתים הזקוקים כסף הם מלבד עיקר הכתובה, אך מאידך סיים: "נמצא דכל בתולה צריך ליתן לה מאתים זקוקים שהוא ארבע מאות או חמש מאות זהובים לפי חילוק המדינות, ועוד צריך ליתן לה מאתים דינר", כלומר שמאתים הזקוקים שווים ארבע מאות זהובים, כב"ח, ונמצא שהתחייבות החתן היא ארבע מאות ושמונים זהובים של פולין.

5. כינוי למטבע פולנית שנהגה באותם הימים.

והנה ערכם של שמונים זהובים של פולין שקבע הרמ"א כעיקר כתובה חושב לעיל לפי משקל גרגרי שעורה שנמסר על ידי הראשונים, והוא ערך של תשע מאות ושישים גרם כסף, שכיום שווים כשלושת אלפים ושש מאות שקל. נמצא ששווי סך כל הכתובה למנהג אשכנז הוא כעשרים ואחד וחצי אלף שקל (ארבע מאות ושמונים זהובים).

ה. בעיית ה"זקוקים"

אולם, בקביעה מהו מנהג אשכנז בסכום הכתובה ישנו קושי גדול, שכן מלבד מחלוקת האחרונים הנ"ל האם הסכום הוא ארבע מאות או ארבע מאות ושמונים זהובים, ממסורות של חכמי אשכנז בדורות שונים עולה שערכו של מטבע ה"זהוב" השתנה מאד במרוצת הדורות. על אחת כמה וכמה שהמונחים "ליטריין" ו"זקוקים" שבעיקר מנהג אשכנז אינם מספקים לנו ידיעה ברורה על ערכם, כי: א. הם שימשו גם כיחידת משקל וגם כשם של מטבע, וקשה לדעת למה הכוונה בכל מקום, כפי שכבר כתב מהר"ם מרוטנבורג בתשובה המובאת ב'תשובות מיימוניות' (אישות סי' י"ג). ב. לקמן נראה שגם המטבע וגם המשקל הנקראים "זקוק" עברו שינויים גדולים במשך הדורות.

באשר ל"זקוקים" – כתב האגודה' (כתובות סי' ע"ה): "ונראה לי מה שעתה נוהגין לעשות תנאים בין איש לאשתו לפחות מן הכתובה, היינו משום דמנה פירש ר"ת דהוי זקוק כסף ומאתים היינו שני זקוקים, נמצא כשנותנים לבתולה עשרה זהובים ואלמנה חמישה זהובים הרי זה לא פחתו". והביאו בשו"ת מהרי"ל (סי' ע"ו). הרי כאן פער עצום בין הקביעה שמאתים זוז של בתולה הם שני זקוקים, לבין מה שכתב ה'דרישה' שמאתים זקוקים הם שלש מאות ועשרים זהובים, ומאתים של בתולה הם שמונים זהובים, דהיינו שמאתים זוז של בתולה הם חמישים זקוקים!

והרמ"א כתב ב'דרכי משה' (סי' ס"ו אות י"ב): "ובתשובת מהרי"ל סי' ע"ו שיעור הכתובה לבתולה עשרה זהובים ואלמנה חמישה זהובים דמנה הוא זקוק כסף כ"כ האגודה בשם ר"ת וע"ש". וראינו שבשו"ע (סו, ו) כתב הרמ"א שעשרה זהובים הוא שיעור כתובה של כסף מדינה, ובשל כסף צורי שיעורה שמונים זהובים. ואם ר"ת התכוון ששני זקוקים הם מאתים זוז בכסף מדינה, הפער בין דבריו אודות הזקוק לבין דברי ה'דרישה' מצטמצם, אך הוא עדיין גדול מאד,

שכן מאתים זוז צורי הם לפי זה ששה עשר זקוקים, ואילו לפי ה'דרישה' חמישים זקוקים. וה'חלקת מחוקק' והגר"א תמהו על הבנת הרמ"א שר"ת התכוון לכסף מדינה, שכן שיטת ר"ת היא שמאתים של בתולה הם בכסף צורי, כנ"ל פסקה א'.

וה'דרישה' כתב, אחרי שהסביר את המנהג בזמנו להגבות לכתולה ארבע מאות זהובים שהוא סך מאתים זקוקים ועוד שמונים זהובים: "ועוד קשה על ישוב שלי, דהרי כותבין בכתובתנו דהנדוניא העריכו ס"ה למאה זקוקים כסף צרוף, וכן ההוספה, ואם כן אף שסתם זקוק ר"ל מרק שהוא מ"ח גדולים פולניש, מכל מקום זקוק כסף צרוף ר"ל משקל כסף ששוקל משקל זקוק, דהוא שוה בזמננו בערך שמונה זהובים ויותר, ומהאי טעמא כתב מהרי"ו בתשובותיו סי' י"ד דבשפירא דכותבין בכתובת הבתולה מאה ליטריין דכסף, מגבין לה שש מאות זהובים משום דכל ליטרא שוה ששה זהובים, ע"ש". הרי שהמשקל "זקוק", המכוון במילים "זקוקים כסף צרוף", אינו זהה למטבע שנקרא "זקוק" בזמנים ובמקומות שונים, וגרם לאי-הבנות. וע' ט"ז ביו"ד סי' ש"ה (ס"ק א') שגם המשקל הנקרא "זקוק" השתנה ממדינה למדינה.

סיבוך נוסף בענין זה גורמת השאלה האם שיעור כסף צורי לפי משקל הכסף ששיערו הגאונים, מקובל גם על ר"ת, או שדבריו בענין היחס בין זקוק למנה ולדינר הם על פי שיטה אחרת במשקל הכסף שבדינר. הגר"א באה"ע (ס"ו ס"ק כ"ב) התלבט בענין, וכתב שמכל מקום להלכה אין לזוז ממסורת הגאונים. ובספר 'בכורי גשן' של דיין ביה"ד הגדול הרב נחום גורטלר שליט"א (ח"א סי' י"ט), מופיע מחקר עתיר-ידע בענין זה, ומסקנתו שיש במשקל הכסף שבדינר שלש שיטות: שיטת הגאונים, שיטת רש"י הפחותה ממנה בכשתות, ושיטת ר"ת שהיא חצי משיטת רש"י.

ובאשר לזהובים – ה'אגודה' כתב כאמור שכתובת בתולה לר"ת היא עשרה זהובים, ובהנחה שהוא מדבר על כסף צורי, כדעת הח"מ והגר"א, יוצא ששיעור פדיון הבן הוא זהוב אחד (פדיון הבן שהוא חמישה שקלים הוא עשירית מכתובה דאורייתא שהיא חמישים שקל). ואילו 'תרומת הדשן' (ח"ב סי' מ"ח) כתב בשם מהרי"ל שפדיון הבן הוא כשני זהובים רייניש. והרמ"א הביא את דבריו ביו"ד שה, א, והוסיף שהם כמו שני זהובים פולניש. הרי שמזמן ה'אגודה' עד לזמן המהרי"ל ערך הזהוב ירד לחצי. והאחרונים תמהו על הרמ"א, כי לפי מה שכתב שכתובה דאורייתא היא שמונים זהובים (כי הבין שה'אגודה' שכתב עשרה זהובים

התכוון למאתים בכסף מדינה, כנ"ל) הלא פדיון הבן צריך להיות שמונה זהובים. וצ"ע.].

1. מנהג הדורות האחרונים

מכל מקום, ראינו שהרמ"א וה'דרישה' כתבו שהמנהג בפועל בפולין היה להגבות לבתולה סך הכל ארבע מאות זהובים שנהגו בזמנם, אע"פ שסכום זה היה קטן בהרבה מהסכום המקורי של מאה ליטרין או מאתים זקוקים כסף שקבעו הראשונים. ולקמן נראה שכך נהגו עד הדורות האחרונים ממש, להגבות ארבע מאות (כמנהג פולין) או חמש מאות (כמנהג ליטא) מהמטבע הנקראת "זהובים" (גילדן בלעז), למרות שערכה ירד עוד ועוד. ומסביר הגר"א (יו"ד ש"ה ס"ק ד') שככל הנראה בזמן הראשונים שהנהיגו את מנהג מאה ליטרים או מאתים זקוקים, זקוק היה שני זהובים, ומאתים זקוקים ארבע מאות זהובים, וגם אחרי שערך הזהובים ירד, המשיכו להגבות ארבע מאות זהובים למרות שכתבו בכתובה לשון מאתים זקוקים, כי "כל כי האי גוונא אדעתא דמנהגא, כמ"ש הרי"ף ברפ"ז דיבמות", וכיון שהחתן השתעבד על דעת ארבע מאות זהובים הנהגים בזמנו – זה מה שמחייב אותו.

ובשו"ת 'איגרות משה' (אה"ע ח"ד סי' צ"א [תשמ"מ]) כתב שעד מלחמת העולם הראשונה שפרצה בשנת תרע"ד היו מגבים בליטא לבתולה חמש מאות זהובים, ושוויים היה שבעים וחמישה רובל, שהיה זה עדיין סכום משמעותי עבור אדם שאינו עשיר, אך בהגיעו לאמריקה לפני מלחמת העולם השנייה שבעים וחמישה רובל היו שווים ארבעים ואחד דולר, שהוא סכום שאינו נחשב גם אצל עני שבעניים. וכתב: "ולכן יש לנו להחשיב הכתובה במאתים זקוקים כסף צרוף ממש... והוא מאה פונט כסף צרוף". השיעור של מאה פונט הוא על פי מה שכתב בתשובה הבאה שם (סי' צ"ב) שמשקל הזקוק שחישב הט"ז (יו"ד סי' ש"ה ס"ק א') הוא חצי פונט (פונט, או פאונד, הוא כ-430 גרם; החישוב של הט"ז נעשה על סמך יחידת המשקל הנקראת "לוט" הנזכרת בפוסקים, שנהגה דורות רבים, אולם גם בה חלו שינויים, כמו שכותב הט"ז בעצמו). וכתב האג"מ שנראה שלכך השאירו את הלשון "מאתים זקוקים כסף צרוף" בכתובה אע"פ שלא גבו כך בפועל, כנ"ל, כדי שאם יהיה זמן שערך הכתובה לא יהיה משמעותי יחזרו

למשקל הכסף של מאתים זקוקים. לשיטתו יוצא אפוא שמאתים זקוקים הם כארבעים ושלושה אלף גרם (43 ק"ג) כסף. חשבון קרוב לזה עשה ה'חזון איש' (אה"ע סי' ס"ו אות כ"א) על פי מה שכתבו הט"ז והגר"א ששיעור פדיון הבן הוא שלישי זקוק, שלשיטת הגאונים היינו תשעים וששה גרם כסף (עשירית מכתובה דאורייתא שהיא תשע מאות וששים גרם כסף לפי החשבון הנ"ל פסקה ב'), ונמצא שמאתים זקוקים הם פי שש מאות, דהיינו חמישים ושבעה אלף ושש מאות גרם (57.6 ק"ג) כסף. אלא שהחזו"א מתלבט האם "במקום ובזמן שאין זהוב הנמשך מהשתלשלות זהוב הקדום וכתבו זקוק" יש לחזור לזקוק המקורי של זמן ר"ת, או שכמו שבזמן ה'דרישה' הסכום היה קטן בהרבה, "אפשר דמשערין כן גם לדורות, והעיקר תלוי במנהגא שכל הכותב על דעת המנהג הוא כותב". וגם האג"מ אינו קובע מסמרות בדבר, שכן סיים את דבריו: "אבל מחמת שהוא מילתא חדתא יש להתפשר ערך קרוב לזה". ובס' 'בכורי גשן' הנ"ל חישוב שהזקוק שעליו דיבר ר"ת הוא מאתים גרם, ע"ש, ונמצא שמאתים זקוקים הם ארבעים אלף גרם (40 ק"ג) כסף. הרי לנו כבר שלש דעות שונות בשווי מאתים הזקוקים, שיש ביניהן הבדלים המתבטאים בהרבה אלפי שקלים (40 ק"ג כסף שוויים כמאה וחמישים אלף שקל, ואילו 57.6 ק"ג שוויים למעלה ממאתים אלף שקל), ושלשתן בפער עצום לעומת סך ארבע מאות זהובים שנהג בזמן ה'דרישה' (ועד הדורות האחרונים, כנ"ל), שלשיטתו הם פי ארבעה מכתובה דאורייתא (שלש מאות ועשרים לעומת שמונים, כנ"ל פסקה ג'), דהיינו ארבע כפול תשע מאות ושישים גרם, שהם 3.84 ק"ג כסף, ששוויים כארבעה עשר אלף שקל. וע' בספר 'פסקי דין של בתי הדין הרבניים בישראל' (פד"ר) כרך י"א עמ' 362, שהרב עובדיה יוסף זצ"ל בשבתו כנשיא ביה"ד הגדול פסק להקל לבעל הנתבע, ולשער את מאתים הזקוקים לפי הסך הנמוך, כי יד בעל השטר על התחתונה והממע"ה, ודעת מיעוט של הרב מרדכי אליהו זצ"ל היתה שיש לחייבו בשיעור הגבוה, דהיינו 57.6 ק"ג כסף. והואיל ויש דעות שונות בענין שווי הזקוקים הקדומים, ובשאלה האם צריך להעריך את הכתובה על פיהם או על פי ארבע מאות או חמש מאות הזהובים של הדורות האחרונים – נראה שאי אפשר יותר לדבר על מנהג ידוע בענין זה, ולמעשה מאתים הזקוקים איבדו את משמעותם, ולא ייתכן שהחתן מתחייב במה שאפילו גדולי הדור אינם יודעים בכירור מהו. ובוודאי ובוודאי שאין מנהג

הזקוקים כיום מנהג פשוט בכל המדינה (ע' בלשון השו"ע הנ"ל פסקה ב'), שהרי קהילות הספרדים זקוקים בל ידעום, ואין להם זכר אצלם.⁶ וכבר גרמו "מאתים זקוקים" אלו לעוד מחלוקת, כי בכתובות הנכתבות בימינו רגילים לכתוב בסוף את סך כל התחייבות החתן במטבע הנהוגה, דהיינו בשקלים או בדולרים וכיו"ב, ולטענת האשה שמגיעים לה מאתים זקוקים כסף צרוף, טוען האיש כנגדה שהוא התחייב בסך הנקוב בסוף הכתובה ותו לא, ונחלקו דיינים מה הדין בזה, ע' בספר 'בכורי גשן' הנ"ל עמ' שיג-שטז. נראה אפוא שכדי למנוע ספקות ומבוכות יש לחדול מלהזכיר זקוקים בכתובה. וכבר כתב כן הרב שלמה דייכובסקי שליט"א בשבתו כדיין בביה"ד הגדול בדין שהיה בו ויכוח על תשלום הזקוקים (פד"ר י"ג עמ' 308). ובספרו 'לב שומע לשלמה' ח"א סי' א' (עמ' י"ב) כתב שנית בזה"ל: "נראה שהיות ובנוסח הקיים של זקוקים רבים הקלקולים, כפי שהערתי לעיל ולהלן, הרי עדיף לשנות נוסח זה שאין בו קדושה כלל – הספרדים אינם מכירים כלל בזקוקים – ולנקוב במטבע מקומית המוכרת לכל אדם". ובספר 'הלכות הגר"א ומנהגיו' לר"מ שטרנבוך שליט"א כתב (בסי' קפ"ה): "ושוב אני תמה דמה לנו לכתוב היום בכתובה לנדוניה בזקוקים שאינו ידוע לנו טיבם ולא קיימים בשימוש, ולכאורה היה נראה לצרד דיכתבו בכל מדינה הנדוניה כפי המטבע שלה, ולדוגמא כאן בא"י בשקלים ובאמריקה בדולרים" וכו', והוא מציע לכתוב במקום מאתים זקוקים מאתים סלעים, שזה כשיעור ארבע כתובות דאורייתא, שהוא שיעור הידוע לנו על פי משקל הכסף, "וכן נזכיר בזה מטבע של תורה, ולא זקוק שאין בזה משמעות וכמ"ש. ומיהו אם נבוא לשנות את המקובל שנתפשט בבית ישראל עלולים להרוס עוד ח"ו, וצריכים ליזהר מאד בדברים אלו, ולהעיר לבד באתי". והנה מה שהציע לכתוב מאתים סלעים, זוהי כבר הכרעה נגד דעת הסוברים שמנהג הזקוקים צריך להיות לפי ערכם הקדום, והחזו"א לא הכריע בזה, והאג"מ נטה להחמיר. ולקמן נדון בע"ה בשאלה מה ראוי להיות סכום ההתחייבות המינימלי בימינו (מאתים סלעים שוויים אינו עולה על חמישה עשר אלף שקל, כמוסבר לעיל). ומה שכתב שצריך להיזהר מלשנות את המקובל, הוא בוודאי

6. וע' בחזו"א שכתב: "ומבואר בביאור הגר"א סי' ש"ה דהנהגין לכתוב בכתובת בתולה מאתים זקוקים הכוונה לזקוק הראשונים" וכו', ומשמע קצת מלשון החזו"א שאין הוא רואה בזה חובה גם לאשכנזים (מדלא כתב 'דבני אשכנז הנהגין לכתוב בכתובת בתולה מאתים זקוקים').

דבר נכון, אבל כאשר המקובל מעורר קלקולים, דהיינו סכסוכים ומחלוקות, וגם חוכא ואיטלולא מזה שכותבים דבר שאין לו מובן, נראה שכן רצוי לשנות – על פי חכמים בעלי אחריות – את מה שמותר לשנות.

ז. "כוונות התורה" והסכום הראוי לכתובה

דין הכתובה הוא דוגמא מעניינת למושג "כוונות התורה". ראינו בתחילת הדין שהתנאים נחלקו האם כתובה דאורייתא או דרבנן. הסובר כתובה דאורייתא לומד זאת מ"כסף ישקול כמוהר הבתולות" האמור במפתה, ולדעת רוב הראשונים שיעור הכתובה שמחייבת התורה הוא כשיעור הקנס של מפתה, חמישים סלעים בכסף צורי. יתר על כן, ראינו שלדעת הרא"ש, וכך הוא מנהג אשכנז בפועל, גם למ"ד שכתובה דרבנן קבעו את ערכה כערך קנס המפתה, בכסף צורי. והנה לגבי המפתה עצמו, לכאורה אין לנו אפשרות לדעת מדוע קבעה התורה את הקנס המוטל עליו דוקא בשיעור זה, אבל מה שאנו למדים מהכתוב למ"ד כתובה דאורייתא הוא, שאם המפתה אינו נושא את המפתה כי אביה או היא ממאנים לתתה לו, הוא צריך לשלם לה שיעור כתובה שאדם צריך לשלם לאשתו בגירושין או במיתה; ואם הוא נושא אותה, אינו צריך לתת לה עכשיו כלום, אלא כותב לה כתובה בשיעור זה (מש' כתובות לט.). הרי שסכום הקנס הוא סכום שנותן האיש לאשה שנבעלה על ידו, כאשר היא נשארת ללא בעל, בין אם מחמת גירושין או מיתה, ובין אם מחמת פיתוי שלא התממש לכדי נישואין. ויותר מזה לשיטת הרא"ש: גם למ"ד כתובה דרבנן, חכמים קבעו את סכום הכתובה בהתאם לקנס המפתה. אין ספק שזה משום שירדו חכמים לכוונת התורה בקנס, שהיות שהבועל משאירה בעולה ללא בעל, הוא צריך לתת לה סכום הגון שיספיק לצרכיה למשך זמן מסוים.

והנה ראינו שהמשנה בפאה קובעת שמי שיש לו מאתים זוז אינו נחשב לעני ואינו רשאי ליטול מתנות עניים, והר"ש משנץ בפירושו שם חישב שמאתים זוז במטבע מדינה מספיקים לכסות ומזון מינימליים לשנה, לפחות לאדם אחד, ואולי גם לשנים. נמצא שמאתים זוז צורי מספיקים לכסות ומזון לאדם אחד לארבע שנים לפחות. ואע"פ שכבר כתב הטור שאומדנות אלה הם לפי מה שהיה אורח החיים ויוקר המחיה בזמן חז"ל, ובזמנים מאוחרים יוקר המחיה מאד עלה, מכל מקום העיקרון העולה מדברי חז"ל הוא שסכום הכתובה, אפילו לשיטה ששיעורו

במטבע מדינה (שיטת השו"ע), וכל שכן לשיטה ששיעורו במטבע צורי (שיטת הרמ"א), אמור להיות סכום מכובד הראוי להתפרנס ממנו לכל הפחות שנה אחת. לשון ה'איגרות משה' הנ"ל בענין הסכום שהיה נהוג ברוסיה בזמנו: "שהיה סך גדול לענין הוצאת כל אדם לצרכיו, שהוא למאכל ולכסות ולדירה", הרי שהוסיף דירה על מה שכתב הר"ש, וההוצאות על דירה הן כידוע סעיף עיקרי בפרנסה, ואף הדגיש שהוא צריך להיות סכום כזה שיש בו כדי להקשות על גירושין לאדם שאינו אמיד, שהרי עיקר תקנת חכמים למ"ד כתובה דרבנן היתה שלא תהא קלה בעיניו להוציאה.

והנה בימינו מצוי הדבר שערך הכתובה יורד פלאים מעת שכתבו אותה עד עת פרעונה, שכן ערך הכסף אינו קבוע, והוא עלול להיפחת מאד, הן בגלל אינפלציה גבוהה, כלומר: ירידת כח הקנייה של הכסף (עליית מדד יוקר המחיה), והן בגלל החלטת ממשלה לבצע פחות, דהיינו להוזיל את המטבע המקומי לעומת מטבעות זרים (שינוי שער החליפין לרעת המטבע המקומי), ויכול לקרות שאשה שנכתב לה בכתובה סכום מכובד, ובאה לתובעו אחר שנים רבות – לא יהיה שוויו כמעט כלום, ולא תוכל להתפרנס ממנו אפילו פחות משנה, בניגוד לתקנת חכמים ולטעמה, ויש בדבר משום זילותא לתקנת חכמים, שכל כך מחזקים אותה בלשון הכתובה ("אחריות וחומר וחוזק שטר כתובתא דא" וכו') וכמו שכתבנו לעיל בהצגת הנושא.

ונראה שתיקון הדבר הוא שסכום הכתובה יוצמד למדד יוקר המחיה, מה שיבטיח שלכתובה יהיה תמיד ערך כלכלי של פרנסה לשנה. אך צריך לברר האם אין בהצמדה ליוקר המחיה משום חשש ריבית.

ח. הצמדה למדד יוקר המחיה

למדנו בב"ק צז.: "איתמר המלוה את חבירו על המטבע ונפסלה המטבע, רב אמר נותן לו מטבע היוצא באותה שעה (רש"י: בשעת פירעון, דהא קיבל עליו לתת לו מטבע והאי לאו מטבע הוא), ושמואל אמר יכול לומר לו לך הוציאהו במישן, אמר רב נחמן מסתברא מילתיה דשמואל דאית ליה אורחא למיזל למישן, אבל לית ליה אורחא לא". ולהלן: "בעא מיניה רבא מרב חסדא המלוה את חבירו על המטבע והוסיפו עליו מהו". מסביר הרא"ש את הבעיא (פ"ט סי' י"ב): "המלוה את חבירו על המטבע, ונפסל המטבע, ועשו מטבע אחרת והוסיפו עליו, שהוא

יותר גדול וכבד מן הראשון, ולית ליה אורחא למקום שהמטבע הראשון עדיין יוצא, והשתא צריך ליתן לו ממטבע החדש לכולי עלמא, ומיבעיא ליה כיון שהוסיפו אם יש בו משום ריבית". רב חסדא עונה לרבא: "נותן לו מטבע היוצא באותה שעה", והגמ' מקשה: "והא קא זיילין פירי (רש"י: לגבי מטבע זו, נמצא שמשתכר זה בתוספת ואינה דומה לראשונים והוי ריבית), אמר רב אשי חזינן, אי מחמת טבעא זיל, מנכינן ליה, ואי מחמת תרעא זיל (רש"י: שבאו גשמים ונמצאו רוב תבואות בעולם והוזלו הפירות), לא מנכינן ליה, והא קא שבח לענין נסכא (רש"י: אם בא להתיכן ולעשות מהן גרוטאות יש יותר מן הראשונים והוי ריבית), אלא כי הא דרב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע עבדי עובדא בזווי דאגרדמיס טייעא עד י' בתמניא (רש"י: באדם שהלוה את חבירו על המטבע והוסיפו עליו, והלכו אצל אגרדימוס סוחר ישמעאל והיה לו מן הראשונה ומן השניה ומצאו בשמונה של מטבע שניה עשר מן הראשונה, ונתן לו שמונה)". הרי שאם ההוספה במטבע גרמה לכך שאפשר לקנות בה יותר פירות, ולא מחמת שהתרבו הפירות בשוק, אין להחזיר את מספר המטבעות שנקבע, כי יהיה בכך משום ריבית. ואף אם אי אפשר לקנות יותר פירות, אלא שבהתכת המטבע תהיה תוספת של חומש מלבר או יותר – צריך גם כן לנכות ממספר המטבעות כדי שלא תהיה כאן ריבית, אך על פחות מחומש אין להקפיד, ומנמק הרא"ש: "דאם היה מחזירו לנסכא יפחת החומש לחסרון היתוך ובשכר צורף".

וכתב הר"ף על סוגיה זו: "והוא הדין למלוה את חבירו על המטבע ופחתו ממנו", כלומר: שצריך לבחון את כח הקנייה של המטבע החדש, ואם הוא ירד, להוסיף מטבעות בפירעון. וכ"כ הרמב"ם (הל' מלוה ולוה ד, יא), והוסיף שהוא הדין ל"כותב לאשתו בכתובתה". והרא"ש הביא את דברי הר"ף, וכתב: "והראב"ד ז"ל כתב דדוקא בהוסיפו על המטבע הוא דאמר הכי, משום דמיחזי כריבית, אבל בפחות לא. ומסתבר כרבינו רב אלפס ז"ל, דהכי נמי אית למיחש לפסידא דמלוה", כלומר: אם הקטינו את המטבע, והוקרו הפירות מחמת כך, דהיינו שכח הקנייה של המטבע ירד, צריך לשלם לו מהמטבע החדש יותר מהסך שקבעו, בהתאם ליחס בין שווי המטבע הישן לחדש. וכך נפסק בשו"ע (יו"ד קסה, א).

לכאורה יש אפוא מקור לכך שהצמדה למדד יוקר המחיה אין בה משום ריבית. ואמנם המציאות שעליה מדברת הגמ', ושנפסקה בשו"ע, היא כשהוסיפו על משקל המטבע או פחתו ממנו, כלומר שהשינוי בערך המטבע היה שינוי פיסי

במשקל המתכת שממנה היא עשויה. אולם המאירי, אחרי שכתב כרי"ף וכרמב"ם שהוא הדין לפחתו משקל המטבע, ושכך הדין גם בכתובה, הוסיף: "וכן הדין לדעתי בניתוסף ערך המטבע או פחת, אע"פ שלא ניתוסף במשקל". ומצינו בשו"ת מהרשד"ם (חו"מ סי' ע"ה) שנשאל על אדם שמכר לחבירו פרקמטיא, ועשו ביניהם שטר שישלם עבורה בעוד חדשיים כך וכך "גרוש" טבין ותקילין, ובתוך הזמן הזה גזר המלך על פחות ה"גרוש" דהיינו שיהיו בכל "גרוש" הרבה פחות "לכנים" (מטבע קטנה שלא פוחתה) משהיו עד כה, ופסק המהרשד"ם, בהסתמך על הסוגיה בב"ק ועל דברי הרי"ף הנ"ל, שהקונה צריך להוסיף על מנין ה"גרוש" הנקוב בשטר עד שיהיה בהם אותו מספר "לכנים" שהיה לפי שווי ה"גרוש" הישנים, ד"מה לי שיהיה הפחת או העילוי מצד המשקל, או מחמת גזירת ומאמר המלך יר"ה, הכל אחד, דדינא דמלכותא דינא, ואם כן אחר שאנו רואים שבשעת עליית הגרוש או הזהוב היו נותנים סאה בשקל אחד, ועתה שירד עפ"י גזירת המלך יר"ה באותו שקל אין נותנין אלא ג' קבין, נמצא שאם היה פורע הגרוש באותו שווי שהיה בשעת מלוה, אין כאן פירעון, אלא ודאי שחייב הפורע ליתן לפי שיווי דהשתא עד שיהיו עולים המנין מן הגרוש כשיעור שהיו עולים בשעת העילוי... אין ספק שכל בן דעת יודה על זה, שכן היא הסברא, כקונה כמוכר כמלוה כלוה ראוי לפסוק כן הלכה למעשה, שכל מי שחייב ליתן לחבירו בין ממקח ובין מהלוואה מאה גרוש או מאה זהובים, שעתה בשעת הפירעון יפרע כ"כ זהובים או כ"כ גרוש שיהיו שוין המאה שבשעה ראשונה".

ואע"פ שיש מה לדון בדברי המהרשד"ם ובדברי אחרונים נוספים שעסקו בענין פחות המטבע, ע' מה שהאריך בזה בטוטו"ד בס' 'נתיבות שלום' לר' שלום גלבר שליט"א על הל' ריבית סי' קס"ה, לעניננו לגבי כתובה יש לנו פתח רחב אחר לעבור בו ללא חשש, וכדלקמן.

ט. הצעה מעשית לשמירה על ערך הכתובה

על המש' בכתובות סו. "פסקה להכניס לו אלף דינר הוא פוסק כנגדן חמש עשרה מנה", אומר הירוש' (פ"ו ה"ג): "שמין דעתו של איש רוצה לישא וליתן בהן ולעשותן באחד ומחצה". ופירש הפנ"מ: "כשהכניסה לו כספים, מדינא לא ישתמש בהן, אלא ששמין בהן דעתו של איש שהוא רוצה לישא וליתן ולהרויח

בהן ולעשותן עליו באחד ומחצה שהוא שלישי מלבר יותר ממה שקיבל כדי שיוכל להשתמש בהן". וכן קה"ע: "אם הכניסה כספים שמין דעת הבעל שרוצה להוסיף שלישי כדי להשתמש ולהרויח בהם כל ימי חייו". הרא"ש (פ"ו סי' ד') הביא את דברי הירוש'. וכתב 'הגהות אשרי': "פירש הרב ר' שמואל בן ר' ברוך לא הוי ריבית כיון שאם היה מגרשה מיד היה צריך להוסיף לה שלישי, אבל כל אדם שמלוה בריבית לא היה נותן אלא אם כן ירחיב לו זמן והוי אגר נטר ליה. מרדכי". והוא ב'מרדכי' פ"ו אות ק"צ.

והנה הט"ז נשאל (הובא בט"ז על אה"ע ס"ס ס"ו, ונדפס גם ב'שו"ת גאוני בתראי' סי' ט', והובאו עיקרי דבריו ב'בית שמואל' ס"ק ט"ו) על אודות נדוניא שהחתן הוסיף לה שלישי כמנהג שנהג בפולין שהזכיר הרמ"א ב'דרכי משה', כנ"ל פסקה ג', ועלתה לשלשת אלפים, והתחלפה המטבע במדינה למטבע חדשה באותו שם, ששווייה פי שמונה מהראשונה, האם יגבו את הכתובה לפי השווי המקורי של ההתחייבות במטבע הישנה, או שצריך לתת שלשת אלפים מהמטבע החדשה. הט"ז הביא את דברי ה'מרדכי' שלכאורה משמע מהם שאין בעיה של ריבית בכתובה, וכתב עליהם: "ונראה ביאור דבר זה, אע"ג דגם בשאר הלואה בריבית הוי ריבית אע"ג שמשלם לו מיד קרן וריבית, מכל מקום עיקר ההלואה נעשית לזמן, ובשביל זה נותן לו הריבית, מה שאין כן בתוספת שלישי שחיבו אותו חכמים להוסיף תכף כשמכניס, ואף אם לא תיטב בעיניו ויגרשנה תכף, אף שלא נשא ונתן במעות הנדוניא עדיין, מכל מקום חל עליו חובת התוספת על פי חכמים, כמו שכתב מהרי"ק סי' פ"א שהתוספת שלישי אינו משום הרצון של בעל, אלא מצות חכמים היא עליו תכף כשמכניסה, ונמצא לפי זה שהתוספת לא התירו בו ריבית אלא משום שאם מגרשה אפילו תכף חל עליו התוספת, מה שאין כן בענין שיתן לה ממטבע החדש ודאי אין חיוב עליו, דאם גירשה תכף אחר הנישואין ודאי לא היה צריך לתת לה כי אם מטבע הישנה, שהרי אז לא היה שם כי אם מטבע הישנה, רק שאחר כך בהמתנת זמן נתהוו שינוי במטבע, ואין חילוק בין אם זמן רב אחר הנישואין או יום או יומים, מכל מקום לא שייך לומר תכף חל עליו חיוב זה, אם כן הוי בכלל שאר הלואות לענין ריבית ואיסור יש בדבר אם יתן ממטבע החדש, דכבר איפסקא הלכתא באה"ע סי' ס"ו דנכסי צאן ברזל דהיינו הנדוניא היא כשאר חוב", ובחוב כאשר הוסיפו על המטבע יש חשש ריבית, כמבואר בסוגיה בב"ק הנ"ל ובשו"ע יו"ד קסה, א. ולהלן כתב הט"ז: "וכל דברי שזכרתי בתוספת שלישי דלעיל היינו דוקא בתוספת שלישי שכל חתן

מוסיף מצד הדין שמבואר במשנה, הביאו ב"י בסי' ס"ו בס' אה"ע, על כן הוי כמו הנדוניא עצמה שהוא כחוב דעלמא ושייך בו ריבית... מה שאין כן בשאר תוספת שאדם מוסיף לאשתו מצד שמצאה חן בעיניו מוסיף לה איזה סך, אותו התוספת הוה כמו מתנה בעלמא והיא נגבית כולה ממעות טוב היוצא בשעת הפירעון". וכבר בהתחלת התשובה כתב: "דבמקום שאין ריבית, כגון נותן מתנה לחבירו ומבטיח ליתן לו לזמן פלוני מאה זהובים, והוסיפו על המטבע, צריך ליתן לו מאה זהובים דשעת פירעון, והטעם נראה ברור דאין שייך לומר בזה לילך אחר שעת השעבוד, דהא בשעת הפירעון צריך שיהיה על המעות שם של מאה זהובים, ומה יועיל לנו שהיה על המעות שם של מאה זהובים בשעת השעבוד, הרי הבטיחו על הפירעון שיהיה בעת ההיא מאה זהובים".

מבואר בדברי הט"ז, שבדבר שאדם מתחייב לתת מרצונו כמתנה, למרות שבעת שקנו מירו את ההתחייבות היה הסכום שהובטח נמוך, אם משמעות לשון ההבטחה היא שהסכום עלול להשתנות ולגדול – כי הכל יודעים שלפעמים משתנה ערך המטבע – אין בזה משום ריבית. מעתה כל שכן שאם הנותן אומר בפירוש שהסכום שהוא מבטיח לתת יהיה צמוד ליוקר המחיה, ואם יוקר המחיה יעלה בעתיד הריהו מתחייב לתת יותר בהתאם לכך – שאין כאן חשש ריבית, שהרי אדם יכול להתחייב לתת מתנה באיזה סכום שירצה.

מכיון שכך, יש פתרון פשוט לבעיית ירידת ערך הכתובה. את הנדוניא עצמה, דהיינו את נכסי צאן ברזל, שהם חוב האסור בריבית, יקבל עליו החתן בשוויים (או בתוספת שלישי, אם רוצים לקיים את המנהג שנהג בימי הרמ"א כנ"ל פסקה ג'), אם פחתו פחתו לו ואם הותירו הותירו לו, ואת תוספת הכתובה שהחתן מוסיף מרצונו ינסחו כך: "והוסיף לה מדיליה סך מסוים ואת הצמדת סך הכל הנקוב לקמן לעליית מדד יוקר המחיה", כלומר, התוספת שהחתן מוסיף מרצונו מורכבת משני חלקים: א. תוספת של סכום מסוים על עיקר הכתובה והנדוניא. ב. בנוסף לכך: הצמדת סך הכל של העיקר והנדוניא והתוספת לעליית מדד יוקר המחיה (אם הוא יעלה). ובסיכום יכתבו: "סך הכל כתובתא דא ונדוניא דין ותוספתא דא עולים לסך כך וכך שקלים צמוד לעליית מדד יוקר המחיה".

והנה לכאורה בנוסח הכתובה הספרדית הנהוג כיום ישנו כבר פתרון מסוים לבעיית ירידת ערך הכתובה, כי זהו הנוסח הנהוג (בירושלים): "ויהיבנא ליכי מהר בתוליכי כסף זווי מאתן דחזי ליכי... ודא נדוניא דהנעלת ליה מבי אבוה סך שהוסכם בנייהם, והודה החתן שקיבלם ועלו ובאו לרשותו במושלם עד סוף

פרוטה אחרונה, והוסיף לה איהו מדיליה, עד שנמצא עיקר כתובה ותוספת סך הכל... ורצה והעלם על עצמו כנכסי צאן ברזל שאם פחתו פחתו לו ואם הותירו הותירו לו". ואם על סך הכל של עיקר הכתובה והתוספת הנקוב במטבע המדינה נאמר "שאם פחתו פחתו לו", נמצא שאם תיפחת המטבע יצטרך לתת את שווייה מהמטבע החדש. אולם: א. גם אם נוסח זה פותר את בעיית הפיחות, אין הוא פותר את בעיית עליית יוקר המחיה. ב. בנוסח הזה יש בעיה פנימית, שכבר הצביע עליה הר"ש דייכובסקי (לב שומע לשלמה' עמ' י"ב): אם "עיקר כתובה ותוספת סך הכל... ורצה והעלם על עצמו כנכסי צאן ברזל" נמצא שהכתובה כולה, כולל עיקר הכתובה, הפכה לנדוניה, דהיינו לנכסי צאן ברזל, אבל זהו מצב לא רצוי, שכן במקרים מסוימים של גביית הכתובה ישנן הלכות נפרדות לעיקר כתובה, לתוספת, ולנכסי צאן ברזל.

ובנוסח הכתובה הספרדית שכתב הרמב"ם בספרו, הובא לעיל פסקה ג', אכן אין הלשון הנ"ל, שכן נוסחו הוא: "ויהיבנא ליכי מוהר בתוליכי כסף זוזי מאתן... ורצה והוסיף לה תוספת על עיקר כתובה עד משלם כך וכך, ודא נדוניה דהנעילת ליה כך וכך הכל נתקבל חתן זה ובא לידו ונעשה ברשותו וזקף הכל על עצמו במלוה ורשו", וברור ש"זקף הכל על עצמו במלוה ורשו" מוסב רק על נדוניה דהנעילת ליה, שהרי על עיקר הכתובה והתוספת לא שייך "הכל נתקבל חתן זה ובאו לידו ונעשה ברשותו". וכן בנוסחי כתובות ספרדיות מימים עברו, הן בירושלים, הן במקומות אחרים בארץ ישראל, והן בחו"ל (ר' בספר 'משפט הכתובה' לרא"ח בר שלום ח"א), לא נאמר שכל התחייבויות הכתובה הן כנכסי צאן ברזל. על כן ראוי שאת המשפט "ורצה והעלם על עצמו כנכסי צאן ברזל שאם פחתו פחתו לו ואם הותירו הותירו לו" יכתבו אחרי "עד סוף פרוטה האחרונה", ואחריו: "והוסיף לה איהו מדיליה סך מסוים ואת הצמדת סך הכל הנקוב לקמן לעליית מדד יוקר המחיה", ולא יזכירו יותר "צאן ברזל", אלא יכתבו את סך הכל במטבע המדינה, "צמוד לעליית יוקר המחיה". ואין שום חשש בשינוי הלשון, שהרי ראינו שהנוסחאות השתנו במשך הדורות לפי המנהגים השונים שנהגו בתוספת ובנדוניה. יתר על כן: הבודק את נוסחי הכתובות הנהוגים כיום, ימצא שגם כיום אין שני נוסחאות השוים זה לזה, ובכל עיר ועיר ובכל עדה ועדה נוהגים בנוסח קצת שונה מאחרים. ואין בכך כלום, כי באמת אין נוסח אחד מחייב שקבעו חז"ל, והעיקר שנזכרים בכתובה חיובי

שאר כסות ועונה, עיקר הכתובה והתוספת והנדוניא, וקבלת האחריות על שלשתן.

וכבר כתב הר"ש דייכובסקי (שם), מבלי לפרט: "ראוי לתקן בכתובות מנגנון עצמי של הצמדה, בכדי לשמור על ערכן. התוצאה תהיה מצד אחד שמירת ערך ריאלי של הכתובה, ומצד שני הימנעות החתן מנקיבת סכומי עתק, משום שמנגנון ההצמדה יחזיק את הכתובה בערכה, והחתן יחשוש לכתוב סכום גדול שתתוסף לו הצמדה". ונראה כי המנגנון שהצענו בס"ד עונה על הצורך הזה.

ובאשר לסכום הכתובה הרצוי – לעיל ראינו שיש קשר בין סכום הכתובה לסכום המספיק למחיה מינימלית לשנה, ושנזכר בפוסקים גם מחיה לשני אנשים, או על מחיה הכוללת דיוור, ואין הדברים חד-משמעיים. על כן נראה לענ"ד להציע שהסכום הכללי של הכתובה, הכולל את עיקר הכתובה הנדוניא והתוספת, יהיה לכל הפחות כשכר הממוצע במשק לשנה. לפי מה שנתברר לעיל (פסקה ב') זהו סכום הגדול בהרבה מסכום עיקר הכתובה דאורייתא של חמישים סלעים, כך שבוודאי כלולה בו תוספת הגונה, שיש בה כדי לענות ברווח על הצורך בהתאמת הסכום למציאות החיים, ולקיים את דברי חכמים אשר שקדו על תקנת בנות ישראל.

בשנה החולפת (תשע"ז) עמד השכר הממוצע במשק על כ-10,000 ש"ח לחודש, כך שהסכום לשנה הוא 120,000 ש"ח. סכום זה הוא מחד סכום מכובד, ומאידך אינו מופרז (וסימנא טבא אית ביה, שיחיו בשלום ובנחת עד 120 שנה), והוא יוצמד כאמור לעיל למדד יוקר המחיה, וכך יישמרו ערכו ותכליתו. הרוצה להחמיר על עצמו יכתוב סך של 210,000 ש"ח (שהוא הערך הגבוה ביותר ששיערו למאתים זקוקים ועוד כתובה דאורייתא), והרוצה להוסיף יוסיף כמיסת ידו, ובלבד שלא ינקוב בסכום שלא סביר שיוכל לעמוד בו, ויהיה בו חשש "אסמכתא" שאינה מחייבת.

מסקנות להלכה

א. לדעת השולחן ערוך' חיוב הכתובה הוא מדרבנן, וערכה המינימלי של כתובת בתולה הוא כשווי מאה ועשרים גרם כסף. לדעת הרמ"א חיוב הכתובה הוא מדאורייתא, וערכה כשווי תשע מאות ושישים גרם כסף. בתקופת חז"ל היה הסכום של שיטת השו"ע מספיק לפרנסת אדם לשנה, אך בזמנים מאוחרים ירד

ערך מתכת הכסף, ואפילו הסכום של שיטת הרמ"א אינו מספיק לפרנסת אדם לשנה.

ב. החתן יכול להוסיף על הכתובה המינימלית מרצונו, ותוספת זו נקראת "תוספת כתובה". בנוסף לכך רגילים להזכיר בכתובה את הנדוניא ("נכסי צאן ברזל"), שהם נכסים שהאשה מכניסה לחתן והוא מקבל עליהם אחריות להחזיר את שוויים בעת פרעון הכתובה, ויש נוהגים שהחתן מוסיף עליהם שלישי וכולל אותו בקבלת אחריות זו. כיום נוהגים לציין בכתובה את הסך הכולל של ההתחייבויות הכלולות בכתובה – עיקר הכתובה, התוספת והנדוניא – במטבע הנהוג במדינה (שקלים, דולרים וכד').

ג. בתקופת הראשונים באשכנז נהגו לכתוב בכתובת בתולה סכום כולל קבוע של "מאה ליטרין" שהם "מאתים זקוקים". סכום זה גדול פי כמה מסכום עיקר הכתובה, והוא בא בין השאר לפצות על ירידת ערך הכסף הנ"ל בסעיף א'. שוויים של ה"זקוקים" אינו ידוע כיום בוודאות, ויש בו דעות שונות.

ד. בזמן שהחל מנהג ה"זקוקים" היו מאתים "זקוקים" שוים לארבע מאות או חמש מאות מטבעות שנקראו בשם "זהובים". מטבעות בשם "זהובים" (גילדן בלעז) היו קיימות בארצות אשכנז עד הדורות האחרונים, אבל ערכן ירד מדור לדור (בין השאר בגלל שימוש בפחות זהב או כסף בייצור המטבע). אף על פי כן נהגו שם עד הדורות האחרונים להגבות לכתובת בתולה ארבע מאות או חמש מאות "זהובים", בהנחה שהחתן התחייב לסכום זה, על פי המנהג לראות בו את סכום הכתובה.

ה. כאשר נפסק השימוש ב"זהובים", היו מפוסקי זמננו שסברו שראוי למחזיקים במנהג אשכנז לחזור לשווי המקורי של מאתים ה"זקוקים", ולראות בו את סכום ההתחייבות של החתן. אך כאמור יש בו דעות שונות הרחוקות זו מזו (הדעה המחמירה ביותר: שווי של 57.6 ק"ג כסף), ולמעשה החתן אינו יודע על מה הוא חותם. על כן הסיקו כמה מחכמי הדור שראוי גם לאשכנזים לחדול מהזכרת ה"זקוקים" בכתובה, שכן ההתחייבות ב"זקוקים" עלולה לגרום למחלוקות בהבנת גובה ההתחייבות. יש אפוא להזכיר בכתובה רק את מאתים הזוז המחויבים מן הדין כעיקר הכתובה, ואת הסך הכולל של התחייבות החתן במטבע המדינה.

ו. אם חל שינוי בערך מטבע המדינה, במקרה של תיסוף (דהיינו שהמטבע שזה עכשיו יותר מאשר בעת כתיבת הכתובה) אסור לגבות את הסך הכתוב

בכתובה כמות שהוא, משום איסור ריבית, אלא צריך לגבות פחות בהתאם לשיעור התיסוף (יוצא מן הכלל: אם פורש בכתובה הסכום במטבע המדינה שהחתן הוסיף מדיליה כתוספת כתובה ואין נהוג כיום לעשות כן) – מותר לגבות אותו ככתבו). במקרה של פחות – יש מתירים לגבות יותר מהכתוב בכתובה בהתאם לשיעור הפחות, אך יש אוסרים, ואפשר לפתור את הבעיה מראש בדרך דלקמן.

ז. ראוי להצמיד את ערך הכתובה למדד יוקר המחיה, באופן הבא: את הנדוניא שהכניסה הכלה מקבל עליו החתן בשווייה, או בתוספת שליש כמנהג שהזכיר הרמ"א, ואת תוספת הכתובה שהחתן מוסיף מרצונו ינסחו כך: "והוסיף לה מדיליה סך מסוים ואת הצמדת סך הכל הנקוב לקמן לעליית מדד יוקר המחיה", ולבסוף: "סך כל כתובתא דא נדוניא דין ותוספתא דא (ובנוסח הספרדי: עד שנמצא עיקר ותוספת סך הכל) עולין לסך כך וכך שקלים צמוד לעליית מדד יוקר המחיה".

ח. רצוי שהסכום הכולל של הכתובה לא יהיה פחות מהשכר הממוצע במשק לשנה, שהוא כיום (שנת תשע"ז) מאה ועשרים אלף שקל. הרוצה להחמיר על עצמו יכתוב סך השוה לשוויים של 58,560 גרם כסף (שהוא האומדן הגבוה ביותר של מנהג "מאתים זקוקים" ועוד כתובה דאורייתא), שהוא כיום לכל היותר 210,000 שקל. אפשר כמובן להוסיף על סכום זה, ובלבד שהסכום יהיה כזה שסביר שיוכל לעמוד בו, ולא יהיה בגדר "אסמכתא" שאינה מחייבת.